

KOVÁCS MIHAI

Várdai Ferenc erdélyi püspök 1517. évi primíciájának
írásos emlékei

Bevezetés

Köztudott, hogy az írott dokumentum kettős jelentőséggel bír: konkrét üzenetet, információt vagy utasítást közvetít különféle jogi aktusokkal vagy eseményekkel kapcsolatosan, ugyanakkor nyelvi sajátosságai, írásképe, anyaga, pecsétje vagy megőrzési körülményei számos információt nyújtanak a szerző családjáról, társadalmi státuszáról, műveltségéről és a címzethez fűződő viszonyáról.¹ Ennek megfelelően, a meghívólevelek elemzése is kétfajta eredményt ígér: egyrészt tájékoztat egy esemény jellegéről, időpontjáról, szereplőiről, jelentőségéről stb., másrészt, a külső jellemzők vizsgálata sok mindent elárul magáról a kiadóról és környezetéről.

Az újkorból igen sok meghívólevél maradt fenn² és az ilyen típusú iratok valószínűleg a késő-középkorban sem lehetettek ritka jelenségek,³ azonban megőrzésüket semmi sem indokolta. Zárt alakjuk és tartalmuk egyaránt arra vall, hogy jelentőségük csak rövidtávú volt, nem bírtak jogi bizonyító erővel, így a bennük népszerűsített esemény lejártá után könnyen elkallódtak vagy tudatosan kiselejtezték a levéltárak rendezésekor.⁴ Ilyen körülmények közt egészen szerencsés véletlennek számít az, hogy egyetlen középkori esemény négy meghívója is fennmaradt különböző levéltári gyűjteményekben.

¹ Lásd Adinel Ciprian DINCĂ (2013), *Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (secolele XIII–XVI)*. In Susana ANDEA (coordonator) (2013), *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVI*. Cluj-Napoca – Gatineau, Argonaut – Symphologic Publishing. 47–108, különösen 50.

² Legújabb összefoglalás a releváns szakirodalom idézésével: HANÁK Béla – SZABÓ András Péter (2021), *Keresztváltól sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában*. Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet. I. kötet. 17–96.

³ Néhány példa, a teljesség igénye nélkül: Gustav GÜNDISCH et alii (Hrsg.) (1981–1991), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Band VI. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 10, 3116. sz.; Band VII. București, Editura Academiei Românie, 111, 4144 sz.; Band VIII. <http://siebenbuergenurkundebuch.uni-trier.de/> (utolsó letöltés: 2022 február 15.), 5022. sz.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 82620, 105900.

⁴ HANÁK, SZABÓ 2021:18–19.

Jelen írásomban egy ilyen szerencsés eset, nevezetesen Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) első miséjére szóló meghívólevelek körüli problémákat szeretném felvázolni. Az újmisési püspök, aki egyben a négy meghívólevél kiadója, a középkori Erdély egyháztörténetének egyik legismertebb személyisége. Esztergomi kanonokként és komáromi főesperesként Páduában és Bolognában tanult, ahol úgy tűnik, hogy nem szerzett egyetemi fokozatot.⁵ Mindemellett, komoly humanista műveltség birtokában tért vissza Magyarországra, ahol rövidesen elnyerte a székesfehérvári örkanonokságot és a királyi titkári állást. II. Ulászló király udvarában kifejtett titkári tevékenységének és kapcsolatainak köszönhetően 1509-ben váci püspök, majd rövid ideig az ország kincstartója is lett. 1513-ban a Váradra áthelyezett Perényi Ferencet követve az erdélyi püspökség élére került, és ezt az egyházmegyét vezette egészen 1524-ben bekövetkezett haláláig.⁶ A történetírásban elsősorban mecénási tevékenysége és a Dózsa-féle parasztháborúban betöltött szerepe révén ismert, de párját ritkítóan gazdag levéltára és az abban fennmaradt végrendelete sem kerülte el a kutatók figyelmét.⁷

A meghívólevelek összehasonlító paleográfiai vizsgálata a püspöki udvar írásbeliségének, a főpapi kancellária munkamódszereinek kérdésköréhez vezet. Így elsősorban arra a kérdésre próbálok – egyelőre részleges – választ adni, hogy kik és hogyan dolgoztak a püspöki kancelláriában? A tartalmi elemzés során néhány korábban ismeretlen adat nyerhető az említett főpap egyházi karrierjével kapcsolatban, ilyen például első miséjének dátuma

⁵ Kovács Mihai (2021), Várdai Ferenc itáliai tanulmányai. In LUPESCU MAKÓ Mária (főszerk.) (2021), *Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve VI – Oktatás Erdélyben – az elméletől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó. 199–217.

⁶ C. TÓTH Norbert (2016), Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig. *Erdélyi Múzeum*, 78,1. 13–25.

⁷ A Várdaira vonatkozó legfontosabb szakirodalom, a fenti lábjegyzetekben idézett munkák mellett: BUNYITAY Vince (1893), *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 27–32; BALOGH Jolán (1932), Olasz fal-festmények Gyulafehérvárt. *Erdélyi Múzeum*, 37,7–12. 327–331; BALOGH Jolán (1932), *Az erdélyi renaissance*. I–II kötet. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet; V. KOVÁCS Sándor (1971), A humanista Lászlai János. *Filológiai közlöny*, 17. 357–358; BARTA Gábor – FEKETE-NAGY Antal (1973), *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó; VEKOV Károly (1996), Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In SIPOS Gábor (felelős kiadó) (1996), *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének 80. évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület. 525–548; VEKOV Károly (2003), *Locul de Adeverire din Alba Iulia*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane – Glória. 333–415; NÉZŐ István (2009), Egy humanista főpap. Várdai Ferenc élete és tevékenysége. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve*, 51. 231–259; C. TÓTH Norbert (2011), Várdai Ferenc végrendeletének utóélete. In GARDA Dezső (főszerkesztő), *Mezővárostól a rendezett tanácsú városig*. Csíkszereda, Pro-Print. 87–115; C. TÓTH 2016.

és az emögött rejlő lehetséges motivációk. Mivel a meghívólevél összefogja a kiadót, aki egyben eseményszervező és főszereplő, a címzetteket, mint potenciális résztvevőket, és magát az eseményt, jelen elemzésben néhány szó erejéig kitérnék e három tényező kapcsolatára is. A tulajdonképpeni meghíváson túl milyen más üzenetet közvetítenek a főpap levelei? Kiket hívott meg a püspök első miséjére és miért éppen őket? Hogyan jelentette meg a primícia és az ehhez kapcsolódó meghívó a főpap társadalmi pozícióját? Az alábbi sorok egy korábbi román nyelvű közleményem javított, bővített, átgondolt változatát képezik.⁸

A meghívólevelek keletkezése és a püspöki kancellária

Az 1516. december 8-án kelt meghívólevelek címzettjei a szebeni és brassói városvezetők, továbbá Máté, a kánonjog doktora, feketehalmi plébános és brassói dékán, illetve Antal, a szabad művészetek magisztere és egyben brassói plébános. Ennek megfelelően a városatyákhoz címzett leveleket a Román Nemzeti Levéltár Szeben, illetve Brassó megyei fiókszervezeténél, a dékánnak és plébánosnak szánt dokumentumokat pedig az ágostai hitvallású német evangélikus egyház brassói levéltárában (*Archiv der Honterus-gemeinde*) őrzik.

A zárt alakú levelek tartalmának megismerése szükségessé tette a pecsétek megsemmisítését, így a lenyomatok már nem rekonstruálhatók. A fennmaradt töredékek alapján mindenesetre annyi elmondható, hogy a meghívókat egy kör alakú pecséttel zárták le, amely különbözik a főpap pátenseinek és magánleveleinek megjelöléséhez használt nyolcszög alakú gyűrűspecstől.⁹ Nyilvánvaló, hogy néhány töredék alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a püspöki pecséthasználattal kapcsolatban, azonban a kérdést mindenképp figyelembe kell venni a jövőbeli kutatások során.

A kora újkori meghívólevelekkel összehasonlítva, a Várdai Ferenc nevében kiadott szöveg meglehetősen tömör és gyakorlatias.¹⁰ A *protocollum* csak a megszólítást és köszöntést (*salutatio*) tartalmazza. Ezt követi a közvétel (*promulgatio*), mely négy fő részből áll:

⁸ Vö. KOVÁCS Mihai (2019a), Patru invitații la prima liturghie a episcopului Franciscus Várdai. *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu – Series Historica*. Supliment 58. 175–182.

⁹ Vö. DL 22154, 82374, 82437, 82452, 23150, 25651, 89154, 82641.

¹⁰ Vö. HANÁK–SZABÓ 2021:72–74, 91–96.

1. a primícia időpontjának és helyszínének közlése (gyertyaszentelő Boldogasszony előtti vasárnap, azaz február 1-je, a gyulafehérvári püspöki székesegyházban);
2. a tulajdonképpeni meghívás;
3. a meghívás udvarias megindoklása (az invitált személy vagy testület emelni fogja az ünnep fényét, örömet fog szerezni az ünnepeletnek);
4. a megjelenésért való hála ígérete.

A levelek a keltezési formulából és az aláírásból álló *eschatocollum*mal zárulnak. Ezenfelül, a klerikusoknak címzett meghívókban még egy további rész található, amely felhívja figyelmüket Rákosi Menyhért gyulafehérvári vikárius levelére, miszerint a primícia napján pápai búcsút lehet szerezni Gyulafehérváron. Ennek kapcsán a főpap arra buzdítja a barcasági papokat, hogy népszerűsítsék ezt a lehetőséget a rájuk bízott hívek körében.

Tartalmi szempontból két csoportba lehet sorolni az itt tárgyalt meghívóleveleket: az elsőbe, amit A betűvel jelöltem, tartoztak a világi méltóságoknak kiküldött szövegek, a második, B-nek nevezett csoport leveleit pedig egyházi előljáróknak szánták. A teljes búcsúra való utalás megléte vagy hiánya, illetve a különböző megszólítási formulák adják a kettő közötti különbséget. A világi embereknek szétküldött levélcsoport egységességére utal a szebeni példányon (A1) található bejegyzés is, mely szerint az ilyen típusú leveleket a nagyságos, tekintetes és nemes uraknak („magnificis, egregiis ac nobilibus dominis”) kellett elküldeni.

A paleográfiai elemzés is hasonló eredményre vezet. Bár mind a négy levélben dominálnak a gótikus kurzíva ismertetőjelei, mint például a hurkos szárú *b* és *d*, a hosszú, illetve az úgynevezett *perec-s* váltakozása, a két párhuzamos vonásból álló *e*, a *con/com* szótag 9-eshez hasonló, sor alá nyúló rövidítése,¹¹ világosan meg lehet különböztetni két kéz munkáját. Az A csoport „tisztán” gótikus kurzívával írt, jobbra dőlt betűvel szemben a B csoport kisebb dőlésszöveget mutató leveleiben már megjelenik néhány humanista írásra mutató jellegzetesség, mint a *c* és *t* sajátos, sor fölötti ligatúrája, az egyenes *r*, vagy a – ritkán előbukkanó – egyenes szárú *d*.¹² Külön érdekesség, hogy a korábban említett, csak a szebeni példányon olvasható bejegyzés, minden bizonnyal egy harmadik kéztől származik, mivel a *perec-s* jellegzetes szóvégi alakja vagy az egyenes szárú *b* egyik levél főszövegében

¹¹ Giulio BATELLI (2002), *Lezioni di paleografia*. Roma, Libreria Editrice Vaticana. 212–213; Albert DEROLEZ (2003), *The Paleography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press. 142–155;

¹² BATELLI 2002:227–229; Adinel Ciprian DINCĂ (2020), *Forme umanistiche di scrittura in Transilvania: comparsa, diffusione, evoluzione (circa 1500)*. In Iulian Mihai DAMIAN – Monica FEKETE (a cura di) (2020), *Convergenze culturali: umanesimo e spazio rumeno (secoli XIV–XVI)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană. 99–143, különösen 129–131.

sem található. A fentiek alapján biztosan lehet állítani, hogy az A és B típusú meghívólevelek két különböző írnok tollából keletkeztek, akik közül a második már valamilyen szinten elsajátította a humanista írás néhány megoldását. Ezek valószínűleg a bejegyzés írójának irányítása alatt dolgozhattak.

A kutatás jelenlegi fázisában nem lehet megállapítani, hogy kik működtek közre a négy levél megszerkesztésében. Várdai Ferenc püspök levelei között ritkaságnak számítanak azok a darabok, amelyek tájékoztatnak az írásban vagy fogalmazásban közreműködő személyek kilétéről. Eddig mindössze két ilyen oklevelet sikerült azonosítanom. Az első 1514 márciusában kelt és Szógyéni – humanista néven *Iercinus* – Damján titkár (*secretarius*), a későbbi vikárius kézjegyét viseli.¹³ A második egy hónappal későbbi, jobb alsó sarkában pedig Budai Udalrik örkanonok aláírása található.¹⁴ Elképzelhető, hogy a meghívólevelek előállításának irányítója a püspöki titkár,¹⁵ de egyelőre nem lehet tudni, hogy ki viselte ezt a tisztséget 1516 legvégén.

A különféle kontextusokban, így például számadáskönyvekben vagy végrendeletekben előforduló püspöki káplánoknak¹⁶ a püspöki kancelláriában vállalt szerepe egyelőre tisztázatlan. A püspöki oklevelek és magánlevelek igen változatos írásképe azt sugallja, hogy az erdélyi főpap számos írnoknak adhatott alkalmi megbízásokat.

A püspöki udvarhoz kapcsolódó írásbeliség másik izgalmas kérdése a főpapi kancellária és a vikáriusi oklevelek kiadásában közreműködő személyzet közötti átfedés. Ennek megnyugtató megválaszolása meghaladná jelen tanulmány kereteit. Itt mindössze annyit jegyeznek meg, hogy a gyulafehérvári vikáriusok az 1514 és 1521 közötti viszonylag rövid időszakban öt nótáriust foglalkoztattak, név szerint Nyíresi Tamást, Tordai Pált, Várdai Sulyok Lászlót, Siri Imrét és Szászsebesi Krisztiánt, ezek közül háromnak (Nyíresi, Siri, Szászsebesi) mindössze egy-egy levele ismert.¹⁷ Ez alapján azt a hipotézist lehet megfogalmazni, hogy ezek az írnokok sem álltak állandóan a vikárius rendelkezésére, hanem inkább alkalmi vagy rövid időre szóló megbízásokat kaphattak.

A püspök fennmaradt levelei alapján általánosan azt lehet mondani, hogy Várdai Ferenc kancelláriája a korai humanista írás korszakának minden je-

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 209054.

¹⁴ DL 82391.

¹⁵ A püspöki titkár szerepéhez a késő-középkori püspöki kancelláriában lásd DINČA 2013:65, 74–75.

¹⁶ 1520: *Francus* János, lásd LUKCSICS Pál (1931), *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. XII. kötet. Budapest. 417. 1524: Márton, lásd BUNYITAY 1893:29.

¹⁷ KOVÁCS Mihai (2020a), Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei. Erdélyi Múzeum 82,4. 47–64, különösen 52.

gyét mutatja: a magánlevelek dominálnak, szinte mindegyik darabon szerepel aláírás, amely nem mindig saját kezű, a betűformák tekintetében a legtöbb levél ötvözi a gótikus kurzíva és a humanista írás sajátosságait, a „tisztnak” humanista oklevelek többnyire kiemelt fontosságú kérdéseket tárgyaló nyílt alakú levelek. A titkár (*secretarius*) elnevezés megjelenése is arra utal, hogy Várdai Ferenc kancelláriájának vezetői számára nem volt idegen a humanista írásbeli műveltség.¹⁸ A B típusú meghívólevélre jellemző, gótikus és humanista elemeket ötvöző íráskép jellemző volt a humanista műveltséggel kontaktusba kerülő, 1500 körüli erdélyi értelmiségiek között.¹⁹ Így arra is lehet következtetni, hogy a püspöki udvarban tevékenykedő írnokok némelyike is elsajátította a humanista értékrendhez való csatlakozást jelző új írásforma megoldásait.²⁰

A levelekkel kapcsolatban felmerül továbbá a futárok kérdése. Várdai Ferenc más levelei, illetve a gyulafehérvári provizor számadáskönyvei alapján arra lehet következtetni, hogy ezt a szolgálatot a főpapi udvarban tevékenykedő ifjú familiárisokra bízták.²¹ Elképzelhető, hogy a meghívólevelek kiosztásában több futár is közreműködött. Az eljuttatás nehézségei mellett az alapos előkészületek szükségessége is közrejátszott abban, hogy az invitáló levelek az esemény előtt majdnem két hónappal keletkeztek.

Ahhoz, hogy a püspöki kancellária működésének kérdéskörét megnyugtatóan és részletesen lehessen tisztázni, szükség lesz egy részletes paleográfiai és prozopográfiai elemzésre. Ennek fő nehézsége az, hogy, amint a legújabb kutatások kimutatták, a gyakorolt írnokok több írástípust is ismertek és néha ezeket többé-kevésbé tudatosan ötvözték, így az egyes „kezek” felismerése és ezek egymástól való elkülönítése komoly kihívást jelenthet.²²

*Az esemény és a meghívottak,
avagy a meghívólevelek társadalmi funkciója*

Első hallásra furcsán hathat a püspök és a primícia egyetlen mondatban való említése. Várdai karrierjének vázlatos bemutatása alapján feltűnik, hogy 1516 decemberében, amikor megíratta és szétküldte az első miséjére szóló meghívókat, már hét éve volt püspök és belépett erdélyi főpapságának negyedik esztendejébe. Az ő esete korántsem volt egyedülálló a késő középkori egyházban. A Várdai primíciáján részt vevő idősebb hívek emlékezhettek

¹⁸ DINCĂ 2013:74–75, 83–84.

¹⁹ DINCĂ 2020:115–116, 129–131.

²⁰ DINCĂ 2020:102–103.

²¹ LUKCSICS 1931:397, 398, 399, 400, 401, 412; KOVÁCS 2021:241–246.

²² DINCĂ 2013:75; DINCĂ 2020:129–131.

tek még egy korábbi neves főpap, vingárti Geréb László ugyancsak Gyulafehérváron ünnepelt első miséjére.²³ Valószínű, hogy Várdai közvetlen elődje, Perényi Ferenc nem is primíciázhatott, mivel még nem volt nagykorú amikor apja, Perényi Imre nádor befolyásának köszönhetően megkapta az erdélyi püspökséget.²⁴ Várdai Ferenc kortársai közül a szintén humanista műveltségű Csulai Móré Fülöp pécsi püspök is viszonylag idősen mutatta be első szentmiséjét.²⁵ A korban általános jelenségnek számított a pappá nem szentelt személyek püspöki kinevezése, így a példákat még sokáig lehetne sorolni.

A régebbi szakirodalomban sokan úgy vélték, hogy a primícia késleltetése az egyház elvilágiásodásának egyik jele, amely végül a reformációhoz vezetett,²⁶ mások szerint viszont ez a vallásosság elmélyülését, illetve a papság szentségének legmagasabb fokához való méltatlanság tudatosulását mutatja.²⁷ Várdai Ferenc esetében bizonyára a családi helyzet is szerepet játszott az egyházi rend iránti elköteleződés elhalasztásában. Második gyermekként korán szerzett egyházi javadalmakat és minden bizonnyal a kisebb rendeket is felvette, azonban bátyja és apja halálát követően ő lett a családfő.²⁸ Ennek következtében igen valószínű, hogy sokáig számolt egy világi karrier lehetőségével. Hasonló pályára éppen a Várdai családban lehet találni kortárs példát. A püspök testvére, Várdai Mihály, kolozsi főesperes volt, 1524-től a püspöki javak adminisztrátora, bátyja halála után pedig az erdélyi püspöki szék egyik komoly esélyekkel rendelkező várományosa.²⁹ Miután Gosztonyi János lett Erdély új főpapja, Várdai Mihály a világi karrier mellett döntött, 1525-ben már a király *cubiculariusa* volt, később pedig megnősült és a családi birtokok igazgatásával foglalkozott.³⁰

²³ TEMESVÁRY János (1911), Geréb László erdélyi püspök első miséje. *Erdélyi Múzeum* 28,2. 136–137.

²⁴ BUNYITAY Vince (1883), *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I. kötet. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad. 369.

²⁵ SZOVÁK Márton (2020), Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához. In DOMOKOS György – W. SOMOGYI Judit, SZOVÁK Márton (szerkesztők) (2020), *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről.* Budapest, Balassi Kiadó. 197–215, különösen 211.

²⁶ POKOLY József (1904), *Az erdélyi református egyház története.* I. kötet. Budapest, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsa. p. 19–22; TEMESVÁRY 1911:137; TEMESVÁRY János (1922), *Erdély középkori püspökei.* Kolozsvár, Minerva Irodalmi- és Nyomdaintézet. 442–443.

²⁷ MÁLYUSZ Elemér (1971), *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 185–207.

²⁸ NÉZŐ 2009:233.

²⁹ C. TÓTH 2011:81–83; KOVÁCS 2020a:54–55.

³⁰ ÁCS Zoltán (1982), A kisvárdai vár XVI. századi hadi krónikája a források tükrében. *Had-történelmi közlemények* 29. 59–70, különösen 62–67; HU - MNL - OL - E 21 - 1567.10.02. – a; HU - MNL - OL - E 21 - 1567.07.25. – a/2.

A primícián jelen levő méltóságok listáját itineráriumuk rekonstruálása révén próbáltam összeállítani, elég kevés sikerrel. Szinte biztos, hogy a király és a nádor nem jelent meg az eseményen,³¹ Szapolyai János viszont Gyulafehérváron volt 1517 februárjának első napjaiban, valószínűleg éppen a püspöki primícia alkalmából.³² A főpapok közül csak Beriszló Péter veszprémi püspöknek maradtak fenn az említett dátum körül kiadott levelei,³³ róla teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy akkor nem volt Gyulafehérváron. Valószínű, hogy Várdai püspökszentelése *per saltum*, nem sokkal a primícia előtt történhetett.³⁴ Ha ez a hipotézis igaz, akkor minimum három püspöknek jelen kellett lennie a szentelési szertartás elvégzéséhez. Elképzelhető, hogy köztük volt Szatmári György pécsi püspök és Bakócz Tamás esztergomi érsek, akik Várdai előmenetelét támogatták, a későbbiekben pedig politikai szövetségesei voltak.³⁵

Azt sem lehet tudni, hogy a Várdai család tagjai közül kik jelentek meg rokonuk primíciáján. A püspök öccsének, Várdai Jánosnak másfél hónappal később kelt levele arról tanúskodik, hogy ő biztosan nem volt ott. Azt már nehezebb megmondani, hogy egyáltalán hivatalos volt-e: egyrészt csak hírből hallott a jeles eseményről, másrészt sajnálkozik, hogy sokrétű teendői miatt nem mehetett el Gyulafehérvárra.³⁶

Két szempontból is meglepő lehet, hogy Várdai meghívói éppen a királyföldi szász levéltárakban maradtak fenn. Elsősorban köztudott, hogy mind Szeben, mind Brassó kívül esett az egyházmegye határain, tehát az itteni papok és hívek nem tartoztak a gyulafehérvári püspök joghatósága alá. Ezenfelül az erdélyi szász historiográfia hosszú ideig hangsúlyozta a helyi klérus és az erdélyi főpapok közötti feszültségeket, amelyek elkerülhetetlen módon a reformáció eszméinek elfogadásához vezettek. Ezzel szemben az újabb kutatások jelentős mértékben árnyalták a szászság és az erdélyi püspökség közötti kapcsolatról alkotott képet, bebizonyítva egymásrataltságot számos egyházi, társadalmi, katonai és gazdasági kérdésben: az erdély

³¹ DL 22882, 34177, DF 250712.

³² DF 275321.

³³ DL 105674, 32830.

³⁴ SZOVÁK 2020:211, 110. jegyzet.

³⁵ Várdai és az említett főpapok kapcsolatához lásd NEUMANN Tibor (2015), Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború. In C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.), *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). 108; C. TÓTH 2016:17, 19; KOVÁCS 2021:244–245;

³⁶ DL 82473: „Fama est hic apud nos, dominationem vestram reverendissimam primicias suas iam celebrasse. Deus Optimus Maximus det opto ad salutem anime eiusdem, quibus quam libens interfuissem, nescio dicere, sed multe et magne mee cure ac sollicitudines nolluerunt ut ego una quidem hora hinc abessem, quod dominationis vestre quantas hic ego curas sustinuerim et in presens sustineam potest certam esse”.

lyi püspökök gyakran bérmáltak és templomokat szenteltek a Királyföldön, a szászok jelentős része az erdélyi egyházmegye területén élt és ugyanakkor szoros kapcsolatot ápolta a Szász Univerzitás elöljáróival, a társadalmi zavargások vagy a gyakori török betörések nélkülözhetetlenné tették a püspök és a szász elöljárók együttműködését, az erdélyi püspöki udvarba érkező áru igen jelentős része szász kereskedőktől származott.³⁷ Így érthető, hogy Várdainak is elemi érdeke volt a „jó szomszédi viszony” fenntartása.

A különféle méltóságok meghívása az együtt-ünneplés mellett arra is volt hivatott, hogy megtartsa, illetve megerősítse a püspök kapcsolati hálóját,³⁸ amely hatalmának és hivatali továbblépésének nélkülözhetetlen eleme volt. A magasrangú vendégek megjelenése ezenfelül reprezentációs céllal is bírt. Ezáltal a püspök nem csak megerősítette, de meg is mutathatta igen kiterjedt kapcsolatait, ezzel bizonyítva kiemelkedő társadalmi szerepét.

A meghívottak ajándékokkal is érkeztek a jeles eseményre, az ünnepség anyagi vonzatának azonban nem maradt írásos nyoma és ma már nem tudni, hogy a gyulafehérvári székesegyház és a püspöki palota „felső termeinek” értékes inventáriumában³⁹ volt-e olyan tárgy, amely Várdai primíciájának alkalmából került oda. Esetleg ide sorolható egy, a brassóiaktól kapott szőnyeg, amit Várdai végrendeletében említ, de a város számadáskönyveiben nem szerepel.⁴⁰

Az egyházi szertartás azáltal, hogy középpontba állítja a papot, félreértetlenül szemlélteti a klerikusok és laikusok közötti fölé-alá rendelt viszonyt. A Várdai Ferenc püspök udvarában keletkezett számadáskönyvek arról tanúskodnak, hogy az erdélyi főpap figyelt is az általa végzett szertartások kiemelt ünnepélyességére. A rendszerint csak ünnepekkor celebrált püspöki misékre jó minőségű viaszgyertyákat vásároltak, ezek száma az illető ünnep jelentőségével arányosan nőtt.⁴¹ Igen valószínű, hogy a primíciát még gondosabban előkészítették, mint a „rendes” ünnepi miséket.

³⁷ A korábbi releváns szakirodalmat is idézi: Adinel Ciprian DINCĂ (2017), *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală (sec. XI/XII–XIV)*. Cluj-Napoca, Argonaut – Mega. 240–281; Kovács Mihai (2019b), Die Beziehungen zwischen der Sächsischen Nationsuniversität und dem Bistum Siebenbürgen am Vorabend der Reformation (1513–1524). *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 42/113. 36–44.

³⁸ Vö. HANÁK–SZABÓ 2021:69.

³⁹ Ld. LUKCSICS 1931:421–422; VEKOV 1996:455–470.

⁴⁰ BUNYITAY 1893:29; Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen* (1886). Band I. Kronstadt, Römer und Kammer. 529: A brassóiak 1523-ban ajándékoztak egy szőnyeget egy közelebről meg nem nevezett püspöknek.

⁴¹ LUKCSICS 1931:391, 395, 399, 401, 417. Felmerülhet esetleg, hogy a számadáskönyvben említett *lucerna* olajlámpát is jelentett, ennek viszont ellenmond egyrészt a viszonylag nagy tételű, folyamatos vásárlás, ami újratölthető lámpák esetében nem volna indokolt, másrészt a püspöki palota inventáriumában található *particule lucernarum* tétel, ami bizonyosan gyertyadara-bokra vonatkozik (lásd LUKCSICS 1931:423).

A székesegyház erős kivilágítása egyszerre szolgálta a liturgia ünnepélyességének hangsúlyozását és a püspök reprezentációs céljait. A főpap bőkezűségét jelezte a misén szolgáló akolitusok 4–5 dénárral való megajándékozásának szokása.⁴²

Sajnos, a pápai búcsúlevél és a vikárius korábbi, plébánosokhoz intézett levele jelenlegi ismereteim szerint nem maradt fenn. De ezek hiányában is elmondható, hogy a pápai búcsú kieszközlése több szempontból is értékes volt az újmisési püspök számára. Egyrészt biztosította a püspöki reprezentáció szempontjából igen fontos hívősereg nagy létszámát, ugyanakkor szemléltette a főpap spirituális hatalmát. A búcsú kieszközlése révén Várdai egy társadalmi elvárásra is válaszolt, ugyanis méltóságánál fogva felelős volt azért, hogy a rá bízott híveket közelebb vezesse az üdvösséghez.

A főpapi méltóság további velejárója a személyes vallásosság. Véleményem szerint nem véletlen az, hogy a meghívók a szeplőtelen fogantatás ünnepén keltek, a primícia kítűzött időpontja pedig közel esett gyertyaszentelő Boldogasszony napjához. Valószínű, hogy ez a választás a püspök kiemelt Mária-tiszteletét volt hivatott kiemelni. Egyáltalán nem meglepő, hogy az első mise vasárnapon zajlott. Az Úr napjának szakrális jellege és az ebből adódó munkaszüneti parancs ideálissá tette egy ilyen esemény megszervezésére.⁴³

A primíciát a püspöki palotában rendezett lakoma követte, amely egyszerre mutathatta ki a főpap gazdagságát és nagylelkűségét. Az ünneplés világi részéről szóló feljegyzés nem maradt fenn az eddig ismert forrásokban, azonban a Várdai családi levéltárában megőrzött számadáskönyvek, illetve a főpap végrendelete rávilágítanak a főpapi lakomák néhány jellegzetességére. Az elfogyasztott éledelek közül nem hiányozhatott a borjú- és tulokhús, vagy az úri ínycsésnek számító csirke, galamb, gerle és káposzta, a savanyú káposzta, vaj és sajt, oliva- és lenolajjal megkésztve, sóval, borsóval, sáfránnyal vagy szegfűszeggel fűszerezve. Sajnos, az említett források nem tájékoztatnak mindezen összetevők felhasználásáról, az elfogyasztott éledelek receptjeiről. Mindenesetre az úri asztal ellátása nagyszámú szolgáló személyzet bevonását tette szükségessé. A püspöki uradalom területén, az udvarbíró irányítása alatt több tucatnyi napszámos gondoskodott a földek megműveléséről, illetve az állatok és halastavak gondozásáról. A püspök konyháján és ebédlőjében dolgozó számos alkalmazott között volt udvarmester, főszakács, több szakács és segéd, egy fűszerkeverésre szakosodott borsoló, illetve néhány pék. Az uraság kamrájáról kulcsár gondoskodott, az asztalterítők és egyéb textíliák tisztítása pedig a mosónő munkaköréhez tartozott. A különleges, részben Itáliából beszerzett edények,

⁴² LUKCSICS 1931:396, 399, 401.

⁴³ Vö. HANÁK–SZABÓ 2021:77–78.

evőeszközök és világításra szolgáló alkalmatosságok is elkápráztathatták a főpap vendégeit.⁴⁴ Összességében azt lehet mondani, hogy az erdélyi püspök konyhája és asztala ételbőség és minőség, személyzet és látvány tekintetében is korának viszonylatában magas színvonalú lehetett, és minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a primícia napjának emléke kulináris szempontból is felejthetetlené váljon.

Következtetések

A meghívók keletkezésével kapcsolatban elmondható, hogy a világiaknak és egyháziaknak szánt, mind tartalmukban, mind formájukban különböző variánsok két külön írnok tollából születtek, akik a püspöki titkár irányítása alatt tevékenykedtek. Elképzelhető, hogy ezek az írnokok, akik közül legalább az egyik elsajátította már a humanista írásforma alapjait, nem álltak állandóan a püspök szolgálatában, hanem alkalmi megbízást kaptak erre a feladatra. Mindenesetre, a püspöki udvar írásbeliségével kapcsolatos kérdések kielégítő megválaszolásához további kiterjedt kutatásokra van szükség.

A fenti sorok is bizonyítják, hogy a pusztai információközlésen túl, a meghívólevelek a főpap kapcsolati hálójának erősödését is szolgálták. Egyszerű külsejük ellenére, a fent vizsgált irományok a főpapi reprezentáció fontos eszközei voltak, mivel egy olyan eseményt jeleztek, amely arra volt hivatott, hogy kimutassa Várdai Ferenc hatalmát, tekintélyét, gazdagságát, nagylelkűségét, kötelességudatát és vallásosságát.

Függelék

Az 1516. december 8-án kelt meghívólevelek átírása

A csoport

1. A Szebeni példány

Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Levéltára (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu), Szeben Város és Szék levéltára (Fond Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu), Középkori Oklevelek Gyűjteménye (Colecția de Documente Medievale), U.V. sorozat, 199. sz.; DF 246096.

Eredeti, papír, zárópecsét töredékeivel.

⁴⁴ Lásd Kovács Mihai (2020b), Masa curții episcopale de la Alba Iulia la începutul secolului al XVI-lea. *Historia Urbana* 28. 27–46.

Prudentes et circumspecti amici nobis honorandi, salutem cum dilectione.

Significandum duximus vobis, quod nos, Deo annuente, die dominico proximo ante festum purificationis Beatissime Virginis Marie proxime affuturum, primicias nostras in hac ecclesia nostra Albensi celebrare decrevimus. Quare rogamus vos per presentes, ut ad predictum diem dominicum, pro nostro et ecclesie nostre decore, hic apud nos esse et constitui curetis, in quo nobis singulariter complacebitis, ob quod nosque vicissim omni nostro favore et charitate vos et unumquemque vestrum prosequemur.

Ex castro nostro Albensi, in festo conceptionis Beatissime Virginis Marie, anno Domini 1516.

Franciscus de Warda, episcopus Transsilvanus

<A lap alján, más egykorú kéz bejegyzése:> Magnificis, egregiis ac nobilibus dominis.

<A hátlapon:> Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis <ac magistri civium>⁴⁵ necnon toti consulatui civitatis Cibiniensis, amicis nobis honorandis>⁴⁵.

2. A brassói példány

Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Levéltára (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Brașov), Brassó Város Levéltára (Fond Primăria Orașului Brașov), Stenner-Gyűjtemény (Colecția de documente Stenner), II. sorozat, I. kötet, 56. sz.; DF 246414.

Eredeti, papír, zárópecsét töredékeivel.

Prudentes et circumspecti amici nobis honorandi, salutem cum dilectione.

Significandum duximus vobis, quod nos, Deo annuente, die dominico proximo ante festum purificationis Beatissime Virginis Marie proxime venturum, primicias nostras in hac ecclesia nostra Albensi celebrare decrevimus. Quare rogamus vos per presentes, ut ad predictum diem dominicum, pro nostro et ecclesie nostre decore, hic apud nos esse et constitui curetis, in quo nobis singulariter complacebitis, ob quod nosque vicissim omni nostro favore et charitate vos et unumquemque vestrum prosequemur.

Ex castro nostro Albensi, in festo conceptionis Beatissime Virginis Marie, anno Domini 1516.

Franciscus de Warda, episcopus Transsilvanus

<A hátlapon:> Prudentibus et circumspectis iudici et iuratis ac magistri civium necnon toti consulatui civitatis Brassoviensis, amicis nobis honorandis.

⁴⁵ Vágás miatt olvashatatlan szövegrész, kiegészítés a brassói példány alapján.

B csoport

1. A Máté brassói dékánnak címzett példány

Brassó, Ágostai Hitvallású Szász Evangélikus Egyházközség Levéltára (Archiv der Honterusgemeinde), Barcasági káptalan levéltára, I. E sorozat, 83. sz.; DF 286620.

Eredeti, papír, zárópecsét töredékeivel.

Honorabilis nobis in Christo sincere dilecte, salutem cum dilectione.

Significandum duximus fraternitati vestre, quod nos, Deo annuente, die dominico proximo ante festum purificationis Beatissime Virginis Marie proxime affuturum, primicias nostras in hac ecclesia nostra Albensi celebrare decrevimus. Quare hortamur vos per presentes, ut ad predictum diem dominicum, pro nostro et ecclesie nostre decore, absque occasione aliqua, hic apud nos esse et constitui curetis, in quo nobis singulariter complacebitis, ob quod nosque vicissim omni nostro favore et charitate paterna vos prosequemur. Ceterum noveritis, quod littereque venerabilis et egregii Melchioris doctoris, canonici et vicarii huius ecclesie nostre Albensis, ad vos deferuntur, de et super plenaria indulgentia et absolutione nobis a Sancta Sede Apostolica ad illum videlicet unum diem celebrationis primitiarum nostrarum clementer data et concessa, quas volumus, ut vestris parochianis publice promulgetis et promulgari faciatis, aliud autem in hiis rogamus, veluti fratrem nostrum in Christo dilectum, ne feceritis.

Ex castro nostro Albensi, in festo Conceptionis Beatissime Virginis Marie, anno Domini 1516.

Franciscus de Warda, episcopus Transsilvanus

<Hátlapon:> Venerabili et egregio Matheo, decretorum doctori, plebano de Fekethehalom, decano Brassowiensi, fratri nobis in Christo sincere dilecto.

2. Az Antal brassói plébánosnak címzett példány

Brassó, Ágostai Hitvallású Szász Evangélikus Egyházközség Levéltára (Archiv der Honterusgemeinde), Barcasági káptalan levéltára, I. sorozat, A37 gyűjteményes kézirat, f. 11r-v; DF 286620.

Eredeti, papír, zárópecsét töredékeivel.

Honorabilis nobis in Christo sincere dilecte, salutem cum dilectione.

Significandum duximus fraternitati vestre, quod nos, Deo annuente, die dominico proximo ante festum purificationis Beatissime Virginis Marie proxime affuturum, primicias nostras in hac ecclesia nostra Albensi celebrare decrevimus. Quare hortamur vos per presentes, ut ad predictum diem dominicum, pro nostro et ecclesie nostre decore, absque occasione aliqua, hic apud nos esse et constitui curetis, in quo nobis singulariter complacebitis, ob quod nosque vicissim omni nostro favore et charitate paterna vos

prosequemur. Ceterum noveritis, quod littereque venerabilis et egregii Melchioris doctoris, canonici et vicarii huius ecclesie nostre Albensis, ad vos deferuntur, de et super plenaria indulgentia et absolutione, nobis a Sancta Sede Apostolica ad illum videlicet unum diem celebrationis primitiarum nostrarum clementer data et concessa, quas volumus, ut vestris parochianis publice promulgetis et promulgari faciatis, aliud autem in hiis rogamus, veluti fratrem nostrum in Christo dilectum, ne feceritis.

Ex castro nostro Albensi, in festo Conceptionis Beatissime Virginis Marie, anno Domini 1516.

Franciscus de Warda, episcopus Transsilvanus

<*Hátlapon:*> Venerabili Anthonio, artium liberalium magistro, plebano civitatis Brassowiensis, fratri et amico nobis in Christo sincere dilecto.